

EGY ELFELEDETT NEMZETSÉGI MONOSTOR

Bugac-Felsőmonostor – Pétermonostora

A mai Bugac nagyközség több középkori település egykori területének összeolvadásából keletkezett. A levéltári, történeti és régészeti adatok alapján a középkorban három jelentősebb települést találunk a környéken, ezek Bugacháza, Pétermonostora és Pálmonostora voltak. A terület középkori történetét illetően az írott források igen szűkszavúak. A névadó Bugacz, vagy Bugaczháza helység neve először 1391-ben jelent meg oklevélben. A név eredete a kunok kipcsak-török nyelvéből vezethető le, így bizonyosak lehetünk benne, hogy a tatárjárás után e tájra betelepülő kunok alapították Bugacháza települését. Ez a középkori falu a bugaci határrészen levő Templomkútnál feküdt, Árpád-kori előzménye nem volt. A köztudat még két további templomos hely emlékét őrizte meg, a mai Alsómonostor és Felsőmonostor határrészekben. Györffy György azonosítása szerint ide kapcsolhatjuk a 14–15. századi forrásokban szereplő, két monostor nevű birtokot: Pálmonostorát és a jelenleg is zajló régészeti feltárásokkal mára kétségkívül azonosított Pétermonostorát.

A források 1219-ben említenek egy bizonyos István apátot a Csongrád megyei Péteriből, majd 1258-ban a környéken jelentős birtokokkal rendelkező Becse-Gergely nemzetség szabályozta a nemzetség kegyurasága alá tartozó Pétermonostora patronátusával kapcsolatban felmerült kérdéseket. A későbbi időkben Pétermonostorát és Pálmonostorát együtt, birtokokként említik. A 16. századtól Monostor birtok szerepel a forrásokban. Fontos adalék e terület történetéhez és a középkori települések azonosításához Lázár deák térképe, amelyen Félegyháza, Kecskemét és Halas között ott van Mon(o)stor falu sematikus rajza is. A Török Hódoltság időszakában a monostori terület 1559-től tűnik fel a török adóösszeírásokban. Ezek szerint Monostor pusztja a környékhez hasonlóan már lakatlan volt.

A középkori források igen szűkös adatait van lehetőségünk a régészet módszereivel bővíteni. Már az 1880-as években történtek régészeti jellegű megfigyelések a monostori területeken, majd az 1930-as években a kecskeméti múzeum megbízá-

sából Szabó Kálmán és Papp László is ásott Monostoron, azonban egyik vizsgálat sem érintett kolostort. Szabó Kálmán Felsőmonostorról mindössze egy falusi plébániatemplom alaprajzát közölte, nem

hozta kapcsolatba az általa kutatott lelőhelyeket a monostorral. 2001–2002-ben újabb történeti-régészeti kutatások folytak Bugac monostori részén Sárosi Edit vezetésével, amelyek nyomán sikerült azonosítani Szabó Kálmán ásatási helyszíneit is. Az eredmények azt mutatták, hogy a középkorban két fontos települési góc létezett. Az alsómonostori egy nagyobb tó köré települt, jellegzetes, templomos Árpád-kori falu, amely nem élte túl a 14. századot. A másik település Felsőmonostoron az előbbinél lényegesen nagyobb és komplexebb település volt, és a kora Árpád-kortól egészen a 16. századig létezett. Azonban az akkori eredmények alapján sem lehetett kétséget kizáróan egykori monostorhoz kötni a lelőhelyeket. 2002-ben rövid letmentő ásatásra került sor a Felsőmonostoron lévő középkori lelőhelyen, miután egy erdő alá forgatás során a Monostordombnak nevezett helytől alig 100 méterre nagy mennyiségű kő és embercsont került a felszínre. Az ásítás eredményei azt mutatták, hogy a megtalált kisméretű plébániatemplom, illetve a temető késő középkori sírjai és kun jellegű leletei nem a területnek nevet adó nemzetségi monostorhoz tartoznak. Az eredmények fényében felmerült annak a lehetősége, hogy a plébániatemplomhoz közeli roncsolt halom, a 19–20. század fordulóján temetőként használt Monostordomb rejthet talán monostort.

2011-ben egy határokon átnyúló, turisztikai IPA-pályázat keretében, a hagyományosnál jóval nagyobb anyagi kerettel nyílt lehetőség a Monostordomb környezetének kutatására. A rejtélyes Monostordombtól északra nyitottuk meg első szelvényeinket, ahol egy nagyobb, újkori bolygatások-

1) Rosta Szabolcs a Kecskeméti Katona József Múzeum igazgatója.

tól mentes terület volt. 5-ször 5 méteres szelvényrendszer alapján dolgoztunk, csak kézi munkaerőt vettünk igénybe. Az ásátás elején talajradar segítségével próbáltuk megtalálni a legértékesebb felületeket, de a geofizikai vizsgálat a domb környékén csak részeredményt ért el. Az ásátást nehezítő tényezőként vehetjük figyelembe, hogy a 19. századtól a környéket újra benépesítő lakosság ezt a helyet használta temetkezési helyként, a környékbeli tanyák lakói pedig még az 1940-es években is temetkeztek ide. A legújabb kor sírjaiból mégis keveset kellett kiszedjünk, melynek oka a domb nagy részének 1950-es évekbeli elhordása volt. Ennek során a domb lábával együtt kitermelték ugyanis a legújabb kori temető nagyobb részét is. Ezt az elhordást korabeli légifotók alapján jól nyomon lehet követni. A vastag feltöltési rétegek miatt szerencsére a nagyfokú pusztítás a legtöbb helyen nem érte el a középkori rétegeket. A 2001. évi erdő alá forgatás magát a dombot és szűkebb környezetét, a kolostort nem érintette. Az ásátás során a számunkra elérhető, legmodernebb módszereket alkalmaztuk, amely nagy előnyt jelentett mind a helyszíni dokumentálásban, mind pedig az elemzésben. Állandó helikopteres légi fotózással és geodéziai felméréssel, fotogrammetriai módszerrel teljes térinformatikai feldolgozást tudtunk készíteni. A módszert folyamatosan finomítva, a lelőhely jellegzetességeit figyelembe véve alakítottuk. A szintkövetéses feltárás pedig még az aránylag nagy bolygatottság ellenére is alkalmasnak bizonyult komolyabb következtetések levonására.

A Monostordomb szerepének tisztázása megtörtént. Bizonyossá vált, hogy nem őskori kurgán volt és nem is az újkori bolygatások során összehordott törmelékkúp. A monostor és a település tártárjárás során történt elpusztulása után, a 13–14. század fordulóján bontják el a monostoregyüttes épületeit, és a szintén akkor lebontott bazilika helyére a bontási törmelékből halom képződött. A 2013. évi feltárás a domb teljes megmaradt részére kiterjedt, előhozva egy 13 méter belszélességű, 21 méter belhosszúságú, két oszlopsorral tagolt, háromhajós bazilikát. Az alapozásban talált pénzek és a stratigráfiai viszonyulások alapján az 1130–1150 között épített templom a 13. század elején egy nagy nyugati előcsarnokot kapott,

amely a tornyot vagy a tornyokat tartotta. A domb nagyfokú déli és nyugati pusztulása miatt a tornyok kérdésének megválaszolásához még további művészettörténeti és statikai elemzések szükségesek. A főhajóban a diadalív, az 1. és 2. pillérek vonalában, valamint a két 2. pillér között jól megalapozott, néhol álló téglafal jelezte a szentélyrekesztő meglétét. A kivétel nélkül másodlagos helyzetben lévő vörös-

márvány oszlopok és burkolati elemek, valamint a kisméretű, kvalitásos fejezetek ennek díszítését szolgálhatták. A bazilika déli oldalánál egy mellékkápolna alapjai jöttek elő, amely szintén a késői, 13. századi átépítés eredménye volt.

A bazilikától északra helyezkedett el a kolostor épülete. A 2013. évi feltárás végén a kolostornak három építési periódusát lehet elkülöníteni. Újdonság a kolostor építését közvetlenül megelőző, nagy sírszámmal jelentkező temető feltárása is, amelynek felhagyása az építkezés megindításához köthető, és pénzekkel keltezhető az 1130–1150-es évekre. A nagy sírszámú temető létéből arra következtethetünk, hogy a monostort olyan helyen alapították, ahol nagyobb létszámú kiszolgáló népesség volt.

A korai kolostor szerényebb kivitelű, kő és döngölt agyagalapozású épület volt, amelynek mindössze a keleti szárnya épül fel. Ezzel a fázissal egy időben kezdenek a templom köré temetkezni. Először bezárják az udvart, ám ezt a falat néhány évtizedes használat után, valamikor az 1200-as évek elején visszabontják a kolostor korai, vékonyabb falaival együtt. Az alapokat megerősítik, miáltal általában 2 méter széles alapot kaptak, melyre 90–110 cm széles, tisztán réti mészkő kváderkövekből raknak falat. Mindezek egy masszív, mindenképpen emeletes kolostorépületet mutatnak. Ekkor, a nagy átépítés során alakul ki a teljesen zárt kolostorépület, az északi és nyugati szárnyak felépítésével. Az udvar feltöltésével építik ki a kerengőt is. Ezzel együtt elkezdődik az udvarra és kerengőbe történő temetkezés is. A néhol az egykori járószint fölé magasodó megmaradt falak szerint az épület belülről vakolva volt.

A kolostoregyüttes és a 2002-ben kiszántott plébániatemplom viszonya alapvető kérdésként merült fel. A teljes felület feltárása egyértelmű válaszokat adott a plébániatemplommal kapcsolatos

kérdésekre. A kisméretű, egyhajós, félköríves szentélyzáródású, masszív szürkeagyag- és kőalapozású, az I. katonai felmérésen még romként jelölt templom több bolygatáson is átesett. A belső térben és közvetlenül a falakon kívül nincsenek a 13. századnál korábbra keltezhető sírok, leletek, vagy egyéb, arra az időszakra utaló viszonyok. A legkorábbinak meghatározható sírok is mind a templom tájolását követik. Valószínű, hogy a templomot a közeli kolostor elpusztulása után betelepülő, új népesség építette. Ezek részben kunok voltak, amelyre mind a templom temetőjében, mind a településen egyértelműen hozzájuk köthető leletek nyújtanak bizonyítékot.

A település részleteinek vizsgálata állandó műszeres leletfelderítéssel történt meg. A fémkerecsőzések során sikerült a település területén olyan gócpontokat lokalizálni, ahol különlegesen sok leletanyag volt a felszínen, kisebb szóródásban. Ezekben a részeken szétszántott házakat és egyéb épületmaradványokat valószínűsíthetünk. A leletanyag térképre felvitele után olyan eredmények körvonalazódnak, amelyek a települést tekintve összhangban állnak az ásatások és terepbejárások során tapasztaltakkal. Eszerint a leletanyag sokkal gazdagabb és változatosabb az Árpád-kort tekintve, mint a 14–16. században. A leletanyag szóródása alapján a 11–13. századi település jóval nagyobb területre is terjedt ki, mint a késő középkori.

Unikális leletek sora és hatalmas mennyiségű, háromezer darabnál több fémtárgy került elő a hónapokig tartó, szisztematikus műszeres leletfelderítés segítségével. Aranyozott tárgyaink száma 300 feletti. Érdekesség, hogy több, egyértelműen honfoglalás kori veret is előjött a településről, mutatva annak igen korai voltát. Az Árpád-kor változatos leletanyaga mellett nagy mennyiségű pénz is előjött e korszakból, külön érdekesség a bizánci pénzek viszonylag magas száma, amellyel a kolostor feltárása során is találkoztunk már. A szerteágazó kapcsolatokra a több száz darabot számláló nyugati és bizánci pénz mellett egy 13. század elejére datált örmény pénz, valamint római templomok zarándokjelvényei is utalnak. Az eddigi analógiák alapján kivételesen nagyszámú és minőségű

limoges-i tárgy szintén ezt erősíti. Érdekességként jelentkezik a sok fegyver és töredéke is, köztük egyértelműen 13. századi, keleti jellegű buzogányok is, amelyek összhangban állnak a kolostor bontási törmelékéből előjött, a 2012. évvel együtt már 4 darab ívelt talpalójú kengyellel.

Az Árpád-korinál jóval kisebb számban kerültek elő 14–16. századi pénzek, illetve értékes féMLELETEK. A kolostoregyüttes törmelékéből nagyobb mennyiségű kőfaragvány került elő, valamint sok vörösmárvány sírkő- és járólaptöredék, illetve faragvány enged következtetni az épület gazdag, díszes voltára.

A 2011–2013. évi régészeti ásatással évszázados kutatási dilemmára tehetünk pontot, hiszen sikerült

bebizonyítani, hogy Bugac monostori határrészében valóban állott egy kolostor az Árpád-korban. A szegényes történeti forrásokat nagy mennyiségű, fontos információval egészíthettük ki, az eddigi kétségeket pedig eloszlattuk azt illetően, hogy ezen a helyen volt-e Péteri/Pétermonostora.

Az eddigi eredmények alapján bizonyosan kijelenthetjük, hogy az Árpád-korban a Homokhátság legjelentősebb központja volt Pétermonostora. A 13.

század után gyökeresen megváltozik a helyzet, amelyben minden bizonnyal komoly szerepe volt a tatárjárasnak.

A feltűnően gazdag leletanyagot nyújtó, kőalapozású épületekkel tarkított nagy település, amelynek központjában kolostor és bazilika állott, elpusztult. Idővel a visszazárlingózók és a nemzetiség megpróbálhatta újraépíteni a kolostort, de a próbálkozás kudarcot vallott. A Homokhátságot újra benépesítő, a szomszédos Bugacházát is megalapító nomád kunok betelepültek Pétermonostorára, majd idővel elbontották a bazilikát és a lakók nélkül maradt kolostort. Megkeresztelkedésük után, a 14. század első felében egy kisméretű plébániatemplomot emeltek, amely körül egy kisebb település alakul ki. A 16. századra eredeti nevéből a Péter szót elvesztett, az immár csak Monostornak hívott település pedig nyomaiban sem hasonlított a városiasodás küszöbén álló, Árpád-kori előzményére.

